

довіру й взаємозалежність, що є в основі громадянських суспільств.

Будь-які зміни зумовлюють зрушення. Примари тероризму виявилось достатньо, аби збурити стабільні демократичні системи. Зміни клімату матимуть ще драматичніші наслідки — чоловіки й жінки будуть змушені покладатися на ресурси держави. Від своїх політичних очільників і представників вони сподіватимуться захисту: відкриті суспільства знову спонукатимуть до замикання в собі, відмови від свободи заради «безпеки». Доведеться вибирати вже не між державою і ринком, а між двома типами держави. Тож нам треба буде переосмислити роль уряду. Якщо ми цього не зробимо, то за нас це зроблять інші.

Подані далі аргументи вперше окреслено в есеї, що його я подав у *The New York Review of Books* 2009 року. Після його публікування я отримав численні цікаві відгуки й зауваги. Серед них була і вдумлива критика від молодого колеги. «У тому, що ви кажете, — писала вона, — найбільше вражає не так зміст, як форма: ви говорите про гнів на нашу політичну умиротвореність; ви наголошуєте на потребі відступити від нашого економічно зумовленого мислення, про нагальність повернутися до етично свідомої громадської розмови. Так давно ніхто не говорить». Звідси — і ця книжка.

Розділ 1

Як ми сьогодні живемо

Бачити те, що в тебе перед носом, дуже нелегко.

ДЖОРДЖ ОРВЕЛЛ

Нас оточує такий рівень індивідуального багатства, якого ми не бачили від початку ХХ століття. За останнє покоління надзвичайно зросло надмірне й показне споживацтво — будинків, прикрас, авто, одягу, технічних забавок. У США, Сполученому Королівстві й у ще низці інших країн джерелом приватних статків (замість виробництва товарів чи послуг) стали фінансові транзакції; це викривляє вартість, що її ми пов'язуємо з різними видами економічної діяльності. Багаті були завжди, як і бідні. Однак порівняно з рештою багаті нині багатші та помітніші, ніж у будь-який період за нашої пам'яті. Легко зрозуміти й описати особисту упривілейованість. Дещо важче передати глибину громадського безладу, до якої ми опустилися.

Приватне багатство, громадський безлад

Безперечно, не може процвітати й бути щасливим таке суспільство, величезна більшість членів якого — бідні та злиденні.

АДАМ СМІТ

Бідність — це абстракція навіть для бідних. Але симптоми колективного зубожіння оточують нас звідусіль. Розбиті дороги, міста-банкрути, мости, що обвалюються, занедбані школи, безробітні, незастраховані й ті, яким недоплатили, — усе це натякає на провал колективної волі. Ці вади настільки поширені, що ми вже не знаємо, як взагалі окреслити те, що сталося, — не кажучи вже про те, щоб якось цьому запобігти. Однак точно щось суттєво не так. Водночас як США закладають десятки мільярдів доларів у бюджет марної воєнної кампанії в Афганістані, згадки про мінімальне збільшення державних видатків на соціальні служби чи інфраструктуру викликають нервову реакцію.

Щоб зрозуміти глибину нашого падіння, спершу доведеться усвідомити масштаб змін, які нас перегнали. Від кінця XIX століття і до 1970-х років нерівність у розвинених суспільствах Заходу зменшувалась. Завдяки прогресивному оподаткуванню, урядовим субсидіям для бідних, наданню соціальних послуг і гарантій проти тотального збідніння сучасні демократичні країни позбувалися крайнощів багатства й бідності.

Звісно, залишилися й величезні відмінності. Зберегли свою окремішність посутньо егалітарні скандинавські країни і значно розмаїтіші суспільства Південної Євро-

пи; та й англomовні країни Атлантичного світу і Британської імперії надалі відображали давні класові відмінності. Але по-своєму, у всіх цих країнах з'явилася дедалі більша відраза до надмірної нерівності, що призвела до спроб держави компенсувати приватну недостатність.

За останні тридцять років ми від усього цього відмовилися. Звісно «ми» у різних країнах є різним. Особливо скрайнні прояви приватних привілеїв і громадської байдужості були у США та Сполученому Королівстві, найзавзятіших епіцентрах дерегульованого ринкового капіталізму. Хоча такі різні країни, як Нова Зеландія та Данія, Франція і Бразилія, періодично й собі цікавилися цим укладом, жодна з них не зрівнялася із Британією чи США в непохитних тридцятилітніх намаганнях демонтувати десятиліття соціального законодавства й економічного наглядку.

У 2005 році 21,2 відсотка національного доходу США дісталися лише одному відсотку робочої сили. Порівняймо це з 1968 роком, коли зарплата й пільги голови правління General Motors були приблизно в шістдесят шість разів вищі за прибутки пересічного працівника цієї компанії. Нині заробіток голови правління «Волмарту» перевищує зарплату його пересічного співпрацівника у дев'яťсот разів. Фактично багатство родини засновників «Волмарту» того року (90 мільярдів доларів) становило орієнтовно стільки ж, скільки багатство найнижчих сорока відсотків населення США, а це 120 мільйонів осіб.

Зважаючи на доходи, багатство, здоров'я, освіту й життєві шанси, у Сполученому Королівстві нині теж помітна більша нерівність, ніж будь-коли від 1920-х років. Тут більше бідних дітей, ніж у будь-якій іншій

країні Європейського Союзу. Від 1973 року нерівність чистого доходу у Сполученому Королівстві зростає більше ніж будь-де за винятком США. Більшість новостворених у Британії за 1977—2007 роки робочих місць містились або на самому вершечку, або в самому низу шкали заробітної платні.

Наслідки цього зрозумілі. Відбувся обвал міжпоколінневої мобільності: на відміну від своїх батьків і дідів, діти в сучасному Сполученому Королівстві та США не можуть сподіватися на суттєве покращення того стану, у якому вони проживали від народження. Бідні залишаються бідними. Економічна упослідженість величезної більшості призводить до погіршення здоров'я, невикористаних освітніх шансів, а також до дедалі краще відомих симптомів депресії: алкоголізму, ожиріння, азартних ігор та дрібної злочинності. Безробітні або частково зайняті втрачають отримані навички і стають хронічно зайвими для функціонування економіки. Внаслідок цього виникає тривога і стрес, не кажучи вже про хвороби й ранню смерть.

Різниця доходів поглиблює ці проблеми. Випадки психічних хвороб у США та Сполученому Королівстві тісно корелюють із рівнем доходів. У всіх країнах континентальної Європи ці показники ніяк не пов'язані між собою. Навіть довіра — наша впевненість у співгромадянах — негативно корелює з відмінностями в доходах. Між 1983-м і 2001 роком відчутно зріс рівень недовіри у США, Сполученому Королівстві та Ірландії — трьох країнах, що найзавзятіше достосовували догму нерегульованого індивідуального інтересу до державної політики. У жодній іншій країні не спостережено подібного зростання взаємної недовіри.

Навіть у межах окремих країн нерівність відіграє визначальну роль у житті людей. До прикладу, у США шанси людини прожити довге і здорове життя тісно пов'язані з її доходом: ті, хто живе в багатих районах, очікують жити довше і краще. Ймовірність того, що молоді жінки завагітніють у підлітковому віці, — а їхні немовлята не виживуть, — вища в бідніших штатах Америки. Так само й дитина з бідного району має вищі ризики не закінчити школи, ніж дитина, чий батьки мають стабільний середній дохід і живуть у багатшій частині країни. Що ж до тих дітей з бідних родин, які залишаються у школі: їм ведеться гірше, вони мають нижчі оцінки, і, зрештою, отримують менш престижну й нижче оплачувану роботу.

Тож нерівність неприваблива не лише як така; вона пов'язана з патологічними соціальними проблемами, що їм ми не можемо зарадити доти, доки не звернемо уваги на їхню першопричину. Смертність серед немовлят, очікувана тривалість життя, злочинність, заповнення тюрем, психічні хвороби, безробіття, ожиріння, погане харчування, підліткова вагітність, вживання заборонених речовин, економічна непевність, особисті борги і тривога не просто так вищі у США і Сполученому Королівстві, ніж в континентальній Європі.

Що ширший розрив між жменькою багатих і громадянам збіднілих, то гіршими є і соціальні проблеми: це стосується і багатих, і бідних країн. Важить не рівень багатства країни, а рівень нерівності в ній. Наприклад, у Швеції та Фінляндії — двох найбагатших країнах світу, якщо зважати на доходи на душу населення або ВВП — розрив між найбагатшими й найбіднішими дуже незначний; і вони послідовно очолюють планету за рівнем показників вимірюваного добробуту.

І навпаки, Сполучені Штати, попри величезне сукупне багатство, завжди за цими критеріями мають низькі результати. Ми витрачаємо величезні суми на охорону здоров'я, але очікувана тривалість життя у США й далі нижча, ніж у Боснії, і ледь вища, ніж в Албанії.

Нерівність роз'їдає. Вона згноює суспільства зсередини. Наслідки матеріальних відмінностей помітні не одразу, але зрештою конкуренція за статус і товари посилюється; у людей розвивається дедалі сильніше почуття вищості (або нижчості) за їхнім рівнем майна; упередження стосовно тих, хто посідає нижчі щаблі соціальної драбини, зміцнюються; зростає злочинність і патології соціальної упослідженості дедалі увиразнюються. Нерегульоване створення багатства має дуже гіркий спадок.¹

Розбещені почуття

Немає таких умов, до яких людина не могла би звикнути, особливо якщо бачить, що всі довкола неї живуть так само.

ЛЕВ ТОЛСТОЙ «АННА КАРЕНІНА»

За довгі десятиліття зрівняйлівки уявлення про те, що такі покращення можна підтримувати, стало загальнопоширеним. Зменшення нерівності як таке

¹ Із нещодавніх формулювань цього аргументу на найкраще натрапляємо в Річарда Вілкінсона та Кейт Пікетт. Richard Wilkinson and Kate Pickett, *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better* (London: Allen Lane, 2009). Ім я завдячую більшістю матеріалу в цій частині.

лише підтверджує себе: що рівнішими ми стаємо, то більша рівність здається нам можливою. І навпаки, тридцять років зростання *нерівності* переконали, особливо англійців та американців, що це — природний стан справ, якому ми мало чим можемо зарадити.

Тією мірою, що ми говоримо про полегшення соціальних негараздів, то вважаємо, що економічне зростання є достатнім: привілеї і забезпеченість автоматично поширяться внаслідок збільшення пирога. На жаль, усі докази свідчать про протилежне. Тоді як у важкі часи ми з більшою ймовірністю приймаємо перерозподіл як щось і необхідне, і можливе, у кращі часи економічне зростання зазвичай приносить користь жменьці й виносить на передній план відносну упослідженість багатьох.

Часто це для нас біла пляма: зростання сукупного багатства приховує розбіжності розподілу. Ця проблема відома з розвитку відсталих суспільств — економічне зростання несе користь усім, але непропорційно служить мізерній меншості, яка перебуває у вигідному становищі, аби ним скористатися. Прикладом цього аргументу є сучасні Китай та Індія. Але те, що розвинена економіка Сполучених Штатів демонструє «коефіцієнт Джині» (традиційний показник розриву між багатими й бідними) майже такий самий, як Китай, — це вражає.

Одна річ жити серед нерівності та спричинених нею патологій, інша річ — тішитися ними. Усюди бачимо разючу схильність захоплюватися великим багатством і надавати йому статус досягнення («Життя багатих і знаменитих»). Ми не вперше тут: ще у XVIII столітті Адам Сміт — батько-засновник класичної економіки —